

Witold Jarno
Uniwersytet Łódzki
Instytut Historii

Okręgowy Szpital Koni nr 4 w Łodzi w latach 1918–1926

Tematem artykułu są dzieje niemal całkowicie zapomnianego oddziału służby weterynaryjnej WP¹ z okresu II Rzeczypospolitej, jakim był Okręgowy Szpital Koni nr 4 (początkowo w latach 1918–1920 nosił numer 3) mieszczący się w Łodzi. Odgrywał on bardzo ważną rolę w systemie służb na obszarze łódzkiego okręgu wojskowego, gdyż w ówczesnej polskiej armii konie miały zasadnicze znaczenie, zarówno jako środek przemieszczania się żołnierzy, jak i transportu wszelkich materiałów wojskowych (konie wierzchowe, artyleryjne i taborowe). Stąd też od kondycji tych zwierząt w dużej mierze zależała zdolność bojowa wojska. Nic więc dziwnego, że w kawalerii koń był ważniejszy od żołnierza w kolejności codziennych czynności – najpierw żołnierz czyścił, karmił i oporządkował konia, a dopiero potem zaspakajał swoje potrzeby bytowe.

W trakcie I wojny światowej hodowla koni na ziemiach polskich – w wyniku rabunkowej polityki wojsk okupacyjnych – uległa zapaści, co powodowało ogromne trudności w pozyskaniu dla potrzeb odradzającego się WP odpowiedniej liczby tych zwierząt. W tej sytuacji na potrzeby armii pobierano praktycznie wszystkie konie odpowiadające choć w części wymaganiom sił zbrojnych. W konsekwencji znaczna część tych zwierząt była w nienajlepszej kondycji, wycieńczona lub kontuzjowana. Spadkiem po armiach zaborczych była także mnogość ras i typów koni hodowanych w różnych częściach kraju. Zakupów koni od prywatnych właścicieli dokonywała służba remontu (komisje remontowe i zapasy koni), która także dokonywała ich przymusowego poboru w myśl zarządzeń MSWojsk. Zwierzęta te były dzielone na typy i kategorie, od czego zależała ich zdolność do użytku wojskowego w określonych formacjach. Jednak z uwagi na złe wyżywienie koni, konie były często wycieńczone, co w wielu wypadkach uniemożliwiała ich dalsze użytkowanie przez wojsko. Równie poważnym problemem były powszechne w owym czasie epidemie

1 W tekście użyto następujące skróty: CAW – Centralne Archiwum Wojskowe, MSWojsk. – Ministerstwo Spraw Wojskowych, OG – Okręg Generalny, OGŁ – Okręg Generalny Wojska Polskiego nr IV Łódź, OK IV – Okręg Korpusu Wojska Polskiego nr IV, WP – Wojsko Polskie.

chorób końskich, w wyniku których zwierzęta te masowo chorowały. Jeszcze innym aspektem były kontuzje odnoszone przez konie w trakcie służby².

Chore, wycieńczone lub kontuzjowane konie należało jak najszybciej poddać leczeniu, które prowadzono w jednostkach wojskowych (o ile stan konia dawał nadzieję na wyleczenie w ciągu tygodnia), frontowych szpitalach koni (tu przebywały do 4 tygodni), w ciężkich zaś przypadkach, wymagających co najmniej miesięcznego leczenia, kierowano je do stałych okręgowych szpitali koni znajdujących się w każdym OG. Jednym z tych szpitali – i zarazem jedynym w OGŁ – był wspomniany Okręgowy Szpital Koni w Łodzi, będący jednym z organów wojskowej służby weterynaryjnej. Zajmowała się ona nie tylko leczeniem koni wojskowych, lecz także ich profilaktyką i ochroną, zaopatrywaniem oddziałów wojskowych w leki i narzędzia weterynaryjne, prowadzeniem stałych i polowych zakładów weterynaryjnych, szkoleniem podległego jej personelu, jak również nadzorem nad produktami pochodzenia zwierzęcego, przeznaczonymi na potrzeby wojska. Dla realizacji tych zadań, dysponowała ona – podobnie jak i pozostałe służby – odpowiednimi organami kierowniczymi i wykonawczymi na różnych szczeblach. Na szczeblu centralnym jej organem kierowniczym był początkowo Departament XI do Spraw Koni i Taborów, z którego w maju 1919 r. wydzielono odrębną Sekcję Weterynaryjną. W okresie wojen o granice państwa polskiego formacje służby weterynaryjnej dzieliły się na polowe (niewielkie szpitale koni przy jednostkach wojskowych i szpitale frontowe) oraz stałe zlokalizowane na obszarze tyłowym. Do grupy tych ostatnich należały istniejące w każdym OG: okręgowe szpitale koni, okręgowe apteki weterynaryjne i okręgowe szkoły podkuwaczy³.

Terytorialne władze wojskowe zostały powołane 17 listopada 1918 r. Jednym z nich był OGŁ z siedzibą w Łodzi, przekształcony 15 listopada 1921 r. w OK IV Łódź. Zawiązkim służby weterynaryjnej na szczeblu okręgowym w OGŁ był Inspektor Weterynarii przy dowództwie okręgu, które to stanowisko – na mocy rozkazu MSWojsk. z 29 grudnia 1918 r. – objął na początku stycznia 1919 r. kpt. lek. wet. Maksymilian Kowalewski. Tym samym rozkazem, do powstałego w listopadzie 1918 r. Okręgowego Szpitala Koni nr 3 w Łodzi – przydzielono por. lek. wet. Juliana Zabielskiego oraz ppor. lek. wet. Józefa Wróblewskiego⁴. Kolejnym krokiem było utworzenie w styczniu 1919 r. w Dowództwie OGŁ – Działu Weterynaryjnego, podległego bezpośrednio dowódcy okręgu. Szef tego Działu pełnił nadal obowiązki okręgowego inspektora weterynaryjnego (był nim nadal kpt. lek. wet. M. Kowalewski). W sierpniu 1919 r. – w zreorganizowanym Dowództwie OGŁ powstał Oddział XII –

² L. Kukawski, *Rola konia w formacjach zbrojnych w dziejach Polski*, [w:] *Żywiq i broniq. Wieś i chłopi w obronie ojczyzny*, red. J. Gmitruk i P. Matusak, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Warszawa 2009, s. 309–310.

³ *Wojskowa służba weterynaryjna (rozkazy, instrukcje, przepisy, etaty)*, Warszawa 1919, s. 3 i n.

⁴ *Dziennik Rozkazów MSWojsk.* 1919, nr 2, poz. 87.

Weterynaryjny⁵, którego szef kierował całością służby weterynaryjnej w okręgu, pełniąc nadal funkcje okręgowego inspektora. W wyniku kolejnej reorganizacji Dowództwa OGŁ w czerwcu 1920 r., Oddział ten zlikwidowano, jego kompetencje zaś przejął Referat Weterynaryjny, będący częścią składową Wydziału IV – Technicznego, kierującego całością spraw związanych z organizacją wojsk technicznych i służb transportowych. Składał się on z sześciu referatów: 1. Saperskiego; 2. Łączności; 3. Uzbrojenia; 4. Koni i Taborów; 5. Samochodowego; 6. Weterynaryjnego. Kierownik tego ostatniego był jednocześnie szefem służby weterynaryjnej w okręgu, a wobec podległego mu personelu posiadał uprawnienia dyscyplinarne dowódcy pułku. Referat zajmował się kontrolą stanu zdrowia i higieny koni we wszystkich rodzajach broni i służb, a także prowadzeniem ewidencji personelu służby weterynaryjnej, jego fachowym wyszkoleniem oraz rozdziałem materiałów weterynaryjnych. Szef służby weterynaryjnej w OGŁ podlegał w sprawach fachowych Sekcji Weterynaryjnej MSWojsk., skąd otrzymywał rozkazy i wytyczne – tam też przysyłał sprawozdania ze swej działalności⁶.

Szefami służby weterynaryjnej w OGŁ w latach 1919–1921 byli: wspomniany mjr lek. wet. M. Kowalewski – do 14 lipca 1919 r., następnie obowiązki te pełnił czasowo od 14 lipca do 8 października kpt. lek. wet. Stanisław Iwaszkiewicz (jednocześnie komendant Okręgowego Szpitala Koni nr 3 w Łodzi), od 8 października 1919 r. do sierpnia 1920 r. rtm. lek. wet. Daniel Jarosz. Po utworzeniu latem 1920 r. Referatu Weterynaryjnego jego kierownikiem i zarazem szefem omawianej służby został ppłk lek. wet. Szymon Ludwik – od września do grudnia 1920 r., po czym stanowisko to zajmowali kolejno: mjr lek. wet. S. Iwaszkiewicz od stycznia do kwietnia 1921 r., mjr lek. wet. Jan Zachert na przełomie kwietnia i maja oraz ponownie ppłk lek. wet. M. Kowalewski – od 20 maja 1921 r.⁷ Szefowi służby weterynaryjnej w OGŁ podlegały pod względem służbowym i administracyjnym wszystkie instytucje tej służby znajdujące się na obszarze okręgu, takie jak: okręgowy szpital koński, okręgowa apteka weterynaryjna, laboratorium, okręgowa szkoła podkuwaczy i okręgowa składnica środków weterynaryjnych, jak również w sprawach fachowych cały personel służby weterynaryjnej w formacjach wojskowych. W tych jednostkach, w których etat przewidywał stanowiska lekarza weterynarii – czuwał on nad stanem

⁵ Oddział XII–Weterynaryjny posiadał w swoim składzie trzy referaty: Personalny, Organizacyjny i Kontrolny.

⁶ CAW, Oddział V Sztabu MSWojsk., sygn. I.300.11, t. 20. Tymczasowa organizacja Dowództwa Okręgu Generalnego z 31 V 1920 r.; Dziennik Rozkazów Dowództwa (DzRD) OGŁ, Rozkaz oficera nr 48 z 2 VII 1920 r. i Rozkaz wewnętrzny nr 55 z 31 V 1920 r.; T. Böhm, *Wojskowa służba weterynaryjna w II Rzeczypospolitej*, „Lekarz Wojskowy” 1991, nr 5–6, s. 383–385.

⁷ CAW, DzRD OGŁ, Rozkazy nr 109 z 22 VII 1919 r., nr 165 z 16 X 1919 r., nr 167 z 19 X 1919 r., nr 122 z 4 IX 1920 r. i nr 58 z 18 IV 1921 r.; W. Jarno, *Okręg Korpusu Wojska Polskiego nr IV Łódź 1918–1939*, tamże, Łódź 2001, s. 49; K. Czernielewski, W. Jarno, *Garnizon Łódzki Wojska Polskiego 1918–1939*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008, s. 200–201.

sanitarno-weterynaryjnym koni całej jednostki, jak również innych oddziałów dyslokowanych w pobliżu, w których etat nie przewidywał własnego lekarza tej służby. Lekarzom weterynarii w jednostkach podlegał z kolei niższy personel weterynaryjny w postaci sanitariuszy, podkuwaczy koni oraz szeregowych oddelegowanych do doglądania chorych koni⁸.

Najważniejszymi okręgowymi organami wykonawczymi służby weterynaryjnej były stałe szpitale koni. W 1919 r. w niektórych okręgach szpitali tych było po kilka (np. trzy szpitale w Warszawskim OG, po dwa szpitale w Lubelskim, Kieleckim i Krakowskim OG), podczas gdy w OGŁ istniał tylko jeden taki szpital w postaci Okręgowego Szpitala Koni w Łodzi. Powstał on – na mocy rozkazu MSWojsk. z 2 grudnia 1918 r. – na bazie dawnego niemieckiego szpitala koni mieszczącego się w koszarach przy ul. Św. Jerzego 10: „Były niemiecki Nr 75 Szpital Koński w Łodzi nazywać ma się nadal Szpital Koński Nr 3. Pod względem administracyjno-gospodarczym i lekarskim Szpital Nr 3 stanowi samodzielną jednostkę i podlega Ministerstwu Spraw Wojskowych (Sekcja Weterynaryjna), która niezwłocznie wyznaczy dla szpitala personel Lekarski”⁹. Szpital pod taką nazwą i takim numerem wystąpił po raz pierwszy w wykazie dyslokacyjnym OGŁ z 1 stycznia 1919 r. Szpital prowadził księgę rachunkową, księgę szpitalną oraz ewidencję leczonych koni¹⁰.

Tabela 1

Etaty Okręgowego Szpitala Koni nr 3 w Łodzi (na 500 koni), styczeń 1919 r.

Wyszczególnienie	Liczba osób	Wyszczególnienie	Liczba osób
Komendant szpitala	1	Ordynansi	5
Lekarze weterynarii	4	Woźnice	14
Urzędnik rachunkowy	1	Kucharze	2
Oficer-farmaceuta	1	Rymarze	2
Kanceliści cywilni	2	Kowale	4
Maszynistka cywilna	1	Krawiec	1
Wachmistrz	1	Stolarz	1
Podoficerowie	4	Szewcy	2
Podoficerowie weterynarii	10	Konie	28
Kaprale i plutonowi	4	Wozy taborowe	12
Szeregowi do doglądania koni	191	Powozy	2

Źródło: Dziennik Rozkazów MSWojsk. 1919, nr 10, poz. 377.

W styczniu 1919 r. otrzymał własny etat, w myśl którego miało w nim pracować łącznie 251 osób, w tym 6 oficerów (pięciu lekarzy weterynarii i jeden oficer sanitarny), 4 urzędników cywilnych, 19 podoficerów i 222 szeregowych.

⁸ *Wojskowa służba weterynaryjna (rozkazy, instrukcje, przepisy, etaty)*, dz. cyt., s. 3 i nast.

⁹ Dziennik Rozkazów MSWojsk. 1918, nr 8, poz. 173.

¹⁰ CAW, OdeB Naczelnego Dowództwa WP, sygn. I.301.30, t. 3. OdeB OGŁ z 1 I 1919 r.

Ponadto etat przewidywał 28 koni zaprzęgowych, 12 wozów taborowych i 2 powozy. W szpitalu miano leczyć do 500 koni, co zaliczało go do największych w tym czasie tego typu szpitali w polskiej armii. Leczone w nim chore lub kontuzjowane konie wymagające leczenia dłuższego niż 4 tygodnie. Po wyleczeniu konie trafiały z powrotem do własnych oddziałów, a gdy z różnych przyczyn było to niemożliwe – kierowano je do najbliższego zapasu koni. Natomiast zwierzęta nienadające się do dalszego użytkowania przez wojsko (ze względu na kalectwo, wycieńczenie czy choroby zakaźne) były albo zabijane, albo jeśli mogły pracować w polu – podlegały wybrakowaniu przez specjalną komisję, i sprzedaży. Komisję taką mógł powołać dowódca oddziału szczebla pułkowego lub wyższego¹¹.

W ramach Okręgowego Szpitala Koni w Łodzi utworzono w kwietniu 1919 r. Okręgową Szkołę Podkuwaczy, zajmującą się szkoleniem szeregowych w podkuwaniu koni dla potrzeb armii. Etatowy personel tej szkoły był nieliczny, gdyż stanowić go miało pięciu wojskowych, w tym kierownik (lekarz weterynarii w stopniu porucznika lub kapitana), dwóch podoficerów-instruktorów oraz dwóch szeregowych¹². O jej działalności, niemal nic nie wiadomo. Udało się jedynie ustalić, że jej komendantem 9 lipca 1919 r. został kpt. lek. wet. Józef Łagodzic i był nim prawdopodobnie do 1921 r.¹³. Z kolei zaopatrzeniem Okręgowego Szpitala Koni w Łodzi w leki dla koni oraz sprzęt weterynaryjny zajmowała się powstała latem 1919 r. Okręgowa Apteka Weterynarii w Łodzi, będąca filią Centralnej Weterynaryjnej Składnicy Aptecznej w Warszawie. Apteka okręgowa podlegała służbowo dowództwu okręgu, zaś bezpośrednią kontrolę nad nią sprawował okręgowy inspektor weterynarii. Etat przewidywał dla niej zapewne taką samą obsadę, jak w przypadku Okręgowych Aptek Weterynarii w Okręgu Generalnym Kraków i Lublin – wynoszącą 9 ludzi, wśród których mieli się znajdować: zarządzający nią oficer aptekarz, pomocnik aptekarza, urzędnik kancelaryjny, trzech laborantów (szeregowych lub podoficerów), dwóch ordynansów oraz jeden woźnica (ponadto etat przewidywał jeden dwukonny wóz taborowy)¹⁴.

Wiosną 1920 r. – na mocy rozkazu MSWojsk. z 31 marca – przeprowadzono reorganizację Okręgowego Szpitala Koni w Łodzi, który od 20 maja nosił numer 4, zaś dotychczasowy Okręgowy Szpital Koni nr 6 w Dyminach pod Kielcami został jego filią. Reorganizacji poddano także Okręgową Aptekę Weterynarii OGŁ, którą zmieniła nazwę na: Okręgową Aptekę Weterynarii nr 4, dotychczasowa zaś Okręgowa Apteka Weterynarii OG Kielce stała się jej filią. Natomiast Okręgowa Szkoła Podkuwaczy Koni w Łodzi pod względem organizacyjnym została przydzielona do Okręgowego Szpitala Koni nr 4, lecz pod względem zaopatrzenia podlegała nadal kompanii sztabowej Dowództwa OGŁ. Ponadto, do wspomnianego szpitala przydzielono pod względem ewidencyjnym

¹¹ Dziennik Rozkazów MSWojsk. 1919, nr 10, poz. 377.

¹² Dziennik Rozkazów MSWojsk. 1919, nr 44, poz. 1460.

¹³ CAW, DzRD OGŁ, Rozkaz nr 101 z 8 VII 1919 r.

¹⁴ Dziennik Rozkazów MSWojsk. 1919, nr 32, poz. 1076.

Armijny Szpital Koni nr 4 oraz Etapową Aptekę Weterynarii (oba te zakłady mieściły się w Mińsku Mazowieckim)¹⁵.

Pierwszym komendantem Okręgowego Szpitala Koni w Łodzi został kpt. lek. wet. S. Iwaszkiewicz, wyznaczony na to stanowisko rozkazem MSWojsk. z 7 marca 1919 r. Zajmował je do lata 1921 r., po czym komendantem szpitala został mjr lek. wet. Kazimierz Bortnowski¹⁶. O pozostałej obsadzie oficerskiej z 1919 r. niewiele wiadomo. Jak wcześniej wspomniano, już w grudniu 1918 r. zostało do niego skierowanych dwóch lekarzy: por. lek. wet. Julian Zabielski i ppor. lek. wet. Józef Wróblewski. Ponadto 25 czerwca do kadry szpitala został przydzielony ppor. lek. wet. Jan Dębowski¹⁷ (wszyscy trzej zapewne pracowali najdalej do końca tego roku, gdyż w rozkazach z 1920 r. ich nazwiska już nie występują). Na podstawie fragmentarycznych informacji wiadomo także, iż 26 marca 1919 r. do szpitala został przydzielony także por. lek. wet. Piotr Ajlikow¹⁸. Wiosną tego roku pracował w nim również krótko ppor. podlekarz wet. Wacław Skulski, przeniesiony w końcu maja do Głównego Kwatermistrzostwa WP¹⁹.

Kolejne informacje pochodzą dopiero z 11 stycznia 1920 r., kiedy to w szpitalu utworzono Komisję Kasową, w skład której weszli: kpt. lek. wet. S. Iwaszkiewicz (komendant szpitala) – jako przewodniczący oraz por. lek. wet. P. Ajlikow i starszy szeregowy Czesław Szaniawski²⁰. Wiadomo także, że w 1920 r. pracowali w nim także: mjr lek. wet. Władysław Pietruszczyński (przybył 8 września, po czym 3 października został przeniesiony do dyspozycji Sekcji Weterynarii MSWojsk.), kpt. lek. wet. Michał Podśędowski (przybył na początku 1920 r. – od 2 października kierował Oddziałem Chirurgicznym, a 20 grudnia został przeniesiony do dyspozycji Sekcji Weterynarii MSWojsk.), kpt. lek. wet. Marek Nehrebecki (przybył 22 maja, po czym 4 września został przeniesiony na stanowisko garnizonowego lekarza weterynarii w Kaliszu), por. lek. wet. P. Ajlikow, por. lek. wet. Paweł Mazurkiewicz (przybył w marcu), ppor. lek. wet. Karol Sommerstein (przybył 19 czerwca), mjr dr wet. Piotr Lech (przybył 27 sierpnia i objął stanowisko kierownika Oddziału Chirurgicznego, po czym 2 października przeniesiony został do dyspozycji Sekcji Weterynarii MSWojsk.) oraz mjr lek. wet. Jan Zachert (przybył 20 października)²¹. Pierwsze pełne dane na temat obsady oficerskiej Okręgowego Szpitala Koni nr 4 w Łodzi pochodzą jednak dopiero z czerwca 1921 r., co przedstawia poniższa tabela.

¹⁵ CAW, Okręgowy Szpital Koni nr 4 (OSK4), sygn. I.350.120, t. 1. Rozkaz nr 151 z 30 V 1920 r.

¹⁶ CAW, OdeB Naczelnego Dowództwa WP, sygn. I.301.30, t. 24. OdeB OGŁ z 20 VII 1919 r i t. 54. OdeB OGŁ z 1 VII 1920 r.; DzRD OGŁ, Rozkaz nr 58 z 15 III 1919 r.

¹⁷ CAW, DzRD OGŁ, Rozkaz nr 101 z 8 VII 1919 r.

¹⁸ CAW, DzRD OGŁ, Rozkaz nr 64 z 27 III 1919 r.

¹⁹ CAW, DzRD OGŁ, Rozkaz nr 92 z 6 VI 1919 r.

²⁰ CAW, DzRD OGŁ, Rozkaz nr 8 z 20 I 1920 r.

²¹ CAW, OSK4, sygn. I.350.120, t. 1. Rozkazy z 1920 r.

Tabela 2**Obsada oficerska Okręgowego Szpitala Koni nr 4 w Łodzi, czerwiec 1921 r.**

Wyszczególnienie	Personalia	Uwagi
Oficerowie pracujący w szpitalu	mjr Kazimierz Bortnowski mjr Roman Albrecht mjr Jan Zachert kpt. Tadeusz Gockowski kpt. Eugeniusz Świecki ppor. Karol Sommerstein	komendant szpitala
Oficerowie odkomenderowani czasowo na inne stanowiska, lecz pozostający na etacie szpitala	ppłk Maksymilian Kowalewski mjr Jan Piotrowski kpt. Marcin Chowaniec kpt. Stefan Colbe kpt. Ignacy Goldman kpt. Józef Mackiewicz kpt. Stanisław Matawowski kpt. Marek Nehrebecki kpt. Czesław Orlikowski kpt. Edward Patryń kpt. Bernard Wolman kpt. Zygmunt Zawierucha kpt. Edward Złotnicki por. Piotr Ajlikow por. Ignacy Fülenbaum por. Józef Krauzowicz por. Henryk Montag por. Hieronim Puczniewski por. Józef Szymański ppor. Konrad Maciejowski	szef służby weterynarii OGŁ IX Brygada Jazdy 4 Pułk Artylerii Polowej Szpital Koni 4 Armii 10 Dywizjon Artylerii Ciężkiej Osada Żołnierska 10 Dywizji Piech. Dowództwo OG Kielce Dowództwo Garnizonu Kalisz 3 Pułk Strzelców Konnych 2 Pułk Ułanów 10 Pułk Ułanów 8 Dywizjon Artylerii Konnej Szpital Koni 4 Armii 10 Pułk Artylerii Polowej 9 Pułk Artylerii Polowej Dowództwo 4 Armii 4 Dywizjon Artylerii Ciężkiej Dowództwo OG Kielce 6 Pułk Artylerii Polowej Dowództwo OGŁ
Oficerowie pracujący w Filii Okręgowego Szpitala Koni nr 4 w Dyminach	ppłk Eugeniusz Kruszyński ppłk Ludwik Paślawski mjr Ignacy Krzysztoń mjr Jan Lubczyński mjr Maksymilian Szałasny mjr Bronisław Weselski kpt. Jerzy Brokman kpt. Bohdan Janczyński kpt. Wojciech Mikiewicz kpt. Marian Radkiewicz por. Mieczysław Jeziorowski por. Walenty Malicki ppor. Bronisław Augustyński	Dowództwo OG Kielce Dowództwo OG Kielce Dowództwo Miasta Łódź 2 Pułk Artylerii Ciężkiej 3 Pułk Strzelców Konnych 2 Pułk Artylerii Polowej Dowództwo 2 Dywizji Piechoty 7 Dywizjon Artylerii Ciężkiej 7 Pułk Artylerii Polowej

Źródło: Spis oficerów służących czynnie w dniu 01.06.1921 r., Warszawa 1921, s. 475 i 479.

Dosyć szybko, bo już 15 stycznia 1919 r. MSWojsk. wydało szczegółowe przepisy dotyczące zwalczania chorób zakaźnych koni, takich jak: nosaczna, wąglik, żoły²² i choroby skórne²³. Codzienne funkcjonowanie Okręgowego

²² Ostra zakaźna i zaraźliwa choroba koni, powodująca zapalenia dróg oddechowych i ropienie żuchwowych węzłów chłonnych.

²³ Dziennik Rozkazów MSWojsk. 1919, nr 9, poz. 357.

Szpitala Koni w Łodzi w czasie wojen o granice odradzającego się państwa polskiego można jednak przedstawić jedynie na podstawie fragmentarycznych danych, jakimi są rozkazy dzienne komendanta szpitala z 1920 r. Regulowały one tok służby danego dnia poprzez wyznaczenie oficera służbowego, który sprawował dyżur lekarza weterynarii oraz kierował wszystkimi bieżącymi czynnościami szpitala. Często także – z uwagi na pojawiające się potrzeby – szpital prowadził nocne dyżury lekarza weterynarii. Kolejnym elementem we wspomnianych rozkazach było wyznaczenie po kilku żołnierzy pod dowództwem podoficera do pełnienia służby garnizonowej i wartowniczej na terenie szpitala. W rozkazach tych zawarta była także informacja o ilości koni, jakie danego dnia miały zostać przyjęte na leczenie z określeniem jednostki, z której je dostarczano. Analiza tej dokumentacji pozwoliła także ustalić, iż szpital dla swych potrzeb użytkował osiem ponumerowanych stajni (część murowanych, a część drewnianych). Istniała także oddzielna stajnia tzw. izolacyjna dla koni chorych na choroby zakaźne. Przykładową informację na ten temat zawiera rozkaz dzienny nr 50 z 19 lutego 1920 r.: „Lekarz dyżurny przyjmie: 1 konia z Oddz. Sztab. D.O.G.Ł. i 1 konia z II. Szwadronu Depotu Koni przy D.O.G.Ł. i pomieści w stajni VIII”²⁴, czy też rozkaz z 13 kwietnia: „Lekarz dyżurny przyjmie: 1 konia z 31. p. Strzelców Kaniowskich, 3 konie z 10. p.a.p., 5. baterii”²⁵. Rozkazy dzienne komendanta szpitala zawierały także informacje o odesłaniu wyleczonych koni do jednostek, skąd zostały przysłane lub do zapasu koni, jak np. w rozkazie z 7 listopada: „Lekarz dyżurny wyda za pokwitowaniem do Zapasu Koni 15 koni, jako wyleczone”²⁶.

Rozkazy zawierały także wytyczne w sprawie wyznaczonych na dany dzień zabiegów leczniczych, jakim miano poddać chore konie. Dla przykładu można tu podać rozkaz z 20 lutego, w którym czytamy: „Lekarz dyżurny zarządzi smarowanie II stajni, w stajni IV 10 koni, mycie 18 koni w stajni III, strzyżenie 3 koni w stajni V, smarowanie częściowe 5 koni w stajni V, smarowanie w stajni VI 17 koni, smarowanie 5 koni w stajni VIII”²⁷. Co kilka tygodni przeprowadzano badanie wszystkich koni, oceniając ich stan zdrowotny i kondycję, z czym wiązało się tzw. brakowanie koni uznanych za nieprzydatne do dalszej służby w armii. Przykładowy rozkaz w tej sprawie pochodzi z 24 września: „1) Mjr Lech poprowadzi kliniczne badania wszystkich koni znajdujących się w centrali Szpitala. 2) kpt. Podsędowski przeprowadzi maleinizację wszystkich koni w Centrali dn. 27/IX 20 r. 3) wszyscy lekarze w powierzonych sobie stajniach wybiorą konie niezdadne do służby w wojsku, a nadające się jeszcze do pracy w roli i przedstawią mnie dla decyzji i przedstawienia komisji brakowania”²⁸.

²⁴ CAW, OSK4, sygn. I.350.120, t. 1. Rozkaz dzienny nr 50 z 19 II 1920 r.

²⁵ CAW, OSK4, sygn. I.350.120, t. 1. Rozkaz dzienny nr 104 z 13 IV 1920 r.

²⁶ CAW, OSK4, sygn. I.350.120, t. 1. Rozkaz dzienny nr 312 z 7 XI 1920 r.

²⁷ CAW, OSK4, sygn. I.350.120, t. 1. Rozkaz dzienny nr 51 z 20 II 1920 r.

²⁸ CAW, OSK4, sygn. I.350.120, t. 1. Rozkaz dzienny nr 268 z 24 IX 1920 r. Maleinizacja koni – to zabieg diagnostyczny mający na celu wykrycie zwierząt zarażonych nosacizną.

W rozkazach dziennych komendanta szpitala można znaleźć także szczegółowe informacje o czasowym odesłaniu podległych mu żołnierzy do różnych jednostek, gdzie mieli zajmować się prowadzeniem bieżącej opieki nad lżej chorymi końmi. Dla przykładu w rozkazie z 5 stycznia znajduje się m.in. taki zapis: „W myśl rozkazu D.O.G.Ł. L.dz. 9/I z 3. I. 1920 r. odkomenderowuję szer. Łoptateckiego Michała do B.Z. 10. p.p. [Batalionu Zapasowego 10 Pułku Piechoty – W.J.] w Łowiczu, szer. Miklera Stanisława i Kuciębę Józefa do 14. p.p. w Aleksandrowie, szer. Paszkiewicza Adama, Marchwickiego Stanisława i Kowalskiego Antoniego do 18. p.p. w Koninie, szer. Fleśnika Stanisława, Kunieckiego Leona i Piotrowskiego Jana do 30. p.p. w Tomaszowie, st. szer. Łukasika Stefana do 37. p.p. w Łęczycy, szer. Gorzkiewicza Ignacego do 29. p.p. w Kaliszu, szer. Niewiadomskiego Stanisława do 28. p.p. w Łodzi, szer. Makowskiego Stanisława, Matusiaka Władysława, Klimkiewicza Jana i Tuszowego Edwarda do 37. p.p. w Łęczycy”²⁹. W rozkazach ujmowano także obowiązkowe wyjścia żołnierzy do zakładu kąpielowego, czego przykład znajdujemy w rozkazie z 22 III 1920 r.: „Kąpiel dla żołnierzy Szpitala Koni Nr 3 odbędzie się dn. 22. III. 20 r. Sierżant Rymarski poprowadzi wszystkich żołnierzy za wyjątkiem pełniących służbę wartowniczą do Zakładu Kąpielowego (ul. Benedykta 102) i sporządzi spis imienny poprowadzonego przez niego oddziału”³⁰. Zazwyczaj żołnierze udawali się do Garnizonowego Zakładu Kąpielowego przy ul. Konstantynowskiej 82 (ob. ul. Legionów). Raz na kilka miesięcy dla żołnierzy organizowano także odczyty i pogadanki, czego przykład znaleźć można w rozkazie z 8 czerwca: „Dnia 9. b.m. o godz. 15-tej odbędzie się przegląd lekarski i pogadanka o chorych wenerycznie dla szeregowych Okr. Szpitala Koni Nr. 4. Plutonowy Pasiński poprowadzi żołnierzy wolnych od służby”³¹.

Jednak o efektach działalności szpitala niewiele wiadomo. Zachowało się jedynie statystyczne sprawozdanie o leczeniu koni w 1920 r., według którego w tym roku przebywało w szpitalu łącznie 2666 koni (z tego 403 konie przebywały w nim od 1919 r.), spośród których wyleczono do końca 1920 r. 1354 koni (53%), 517 (19%) padło z różnych przyczyn, 424 (16%) wybrakowano i sprzedano osobom cywilnym, zaś 366 koni pozostało na leczeniu do 1921 r. (dotyczyło to koni przysłanych w grudniu 1920 r.). Okręgowy Szpital Koni nr 4 w Łodzi został – według danych zawartych w tym sprawozdaniu – zaliczony do szpitali, które ze względu na wyniki leczenia koni pracowały zadawalająco, w skali zaś wszystkich okręgowych szpitali koni – zajął wówczas piąte miejsce. Jeśli chodzi o czas leczenia koni, to wynosił on w szpitalu łódzkim ok. 11 tygodni (przy średniej krajowej 9 tygodni), przez co został zaliczony do jednego ze

²⁹ CAW, OSK4, sygn. I.350.120, t. 1. Rozkaz dzienny nr 5 z 5 I 1920 r.

³⁰ CAW, OSK4, sygn. I.350.120, t. 1. Rozkaz dzienny nr 82 z 22 III 1920 r.

³¹ CAW, OSK4, sygn. I.350.120, t. 1. Rozkaz dzienny nr 160 z 8 VI 1920 r.

szpitali najdłużej je przetrzymujących (czwarte miejsce pod tym względem spośród szpitali okręgowych)³².

Oprócz Okręgowego Szpitala Koni nr 4 w Łodzi, na obszarze OGŁ istniały także inne szpitale weterynaryjne. Od lipca 1919 r. działał w Łodzi zapasowy szpital koni, którego komendantem był por. lek. wet. Wojciech Kujawski (brak innych danych o tym szpitalu). Funkcjonował także krótko szpital koni we Włocławku, zlikwidowany 20 maja 1921 r. Ponadto wiosną 1921 r. przybyły na obszar OGŁ szpitale koni 4 i 10 Dywizji Piechoty oraz IX Brygady Jazdy. Dwa pierwsze rozwiązano 30 maja, zaś szpital IX Brygady Jazdy opuścił OGŁ w lipcu. Latem tego roku 1921 r, na obszarze okręgu przebywał także Szpital Koni IV Brygady Jazdy, który niebawem rozwiązano w ramach przejścia armii na organizację pokojową³³.

Zakończenie wojny polsko-rosyjskiej spowodowało nie tylko stopniowy powrót jednostek liniowych do swych stałych garnizonów na obszarze OGŁ, ale również podjęcie przygotowań do przejścia sił zbrojnych z organizacji wojennej na organizację pokojową, z czym wiązał się złożony proces demobilizacji oraz likwidacji i przekształceń jednostek wojskowych. W ramach tego procesu, 15 listopada 1921 r. – na miejsce zlikwidowanego OGŁ – utworzono OK IV Łódź³⁴. Władze wojskowe już 30 sierpnia 1921 r. opracowały szczegółowe założenia organizacyjne służby weterynaryjnej na stopie pokojowej, zgodnie z którymi na szczeblu centralnym kierował nią Wydział Weterynaryjny w Departamencie II Kawalerii MSWojsk., zaś na szczeblu okręgowym Szefostwo Weterynarii podległe bezpośrednio dowódcy okręgu. W przypadku OK IV Łódź – na jego czele stanął ppłk lek. wet. M. Kowalewski, kierujący omawianą służbą w okręgu od maja 1921 r. (na stanowisku tym pozostawał do kwietnia 1929 r. – w 1924 r. został awansowany do stopnia pułkownika). Do swej dyspozycji miał specjalistyczny personel, skupiony we wspomnianym Szefostwie Weterynarii. Bezpośrednio podlegała mu – utworzona na bazie dotychczasowego Okręgowego Szpitala Koni nr 4 – Kadra Okręgowego Szpitala Koni nr 4, włączona organizacyjnie w skład 4 Dywizjonu Taborów. Skadrowanie szpitala było konsekwencją znacznego zmniejszenia liczby koni użytkowanych przez wojsko, jak również opanowania chorób zakaźnych oraz stopniową poprawą kondycji koni. W formacjach wojskowych opiekę weterynaryjną sprawowali lekarze weterynarii, podkuwacze koni oraz szeregowi danej jednostki, jako funkcyjny personel pomocniczy. Wszyscy oni podlegali bezpośrednio dowódcom własnych oddzia-

³² CAW, OK IV Łódź, sygn. I.371.4, t. 8. Raport o działalności szpitali koni w poszczególnych okręgach za 1920 r.; W. Jarno, *dz. cyt.*, s. 50.

³³ CAW, DzRD OGŁ, Rozkazy z lat 1919–1921; K. Millak, *Służba weterynarii*, [w:] *Dziesięciolecie Odrodzenia Polskiej Siły Zbrojnej 1918–1928*, red. H. Mościcki, W. Dzwonkowski i T. Bałaban, Warszawa 1928, s. 429; T. Böhm, *dz. cyt.*, s. 383–385.

³⁴ W. Jarno, *Określenie Korpusu...*, 89 i 97–101; M. Cieplewicz, *Wojsko Polskie w latach 1921–1926. Organizacja, wyposażenie, wyszkolenie*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1998, s. 49–51 i 164–165; E. Krawczyk, *Demobilizacja i pokojowa organizacja Wojska Polskiego w latach 1920–1921*, Wojskowy Instytut Historyczny, Warszawa 1971, s. 183–185.

łów, ich liczba zaś zależała od ilości koni ustalonej etatem określonego oddziału. Natomiast formacje nieposiadające etatowego lekarza weterynarii były przydzielone pod względem opieki weterynaryjnej do najbliższej jednostki posiadającej takiego lekarza³⁵.

Zgodnie z powyższymi założeniami, jeszcze w sierpniu 1921 r. Okręgowy Szpital Koni nr 4 został zredukowany do etatu pokojowego, w październiku zaś przeniesiony z koszar przy ul. Św. Jerzego 10 na ul. Południową 59 (obecnie jej część zachodnia to ul. Adama Próchnika, zaś część wschodnia to ul. Rewolucji 1905 r.). Niebawem dokonano formalnej zmiany nazwy – będącej konsekwencją przejścia na organizację pokojową – na Kadre Okręgowego Szpitala Koni nr 4, która stała się oddziałem macierzystym dla oficerów i podoficerów weterynarii służących w jednostkach dyslokowanych na obszarze OK IV Łódź. W ramach procesu reorganizacji służby weterynaryjnej, z dniem 15 sierpnia 1921 r. reformowano Okręgową Składnicę Weterynaryjną nr 4. Jej kierownik ppor. Henryk Sarnecki został odesłany do Okręgu Generalnego Kraków, zaś większość żołnierzy zdemobilizowano, a jedynie kilku wcielono do Kadry Okręgowego Szpitala Koni nr 4. Kadrze tej przekazano także część materiału lekarsko-weterynaryjnego, zaś pozostałą wysłano do jednostek. Jesienią 1921 r. zlikwidowano także istniejącą dotychczas Okręgową Szkołę Podkuwaczy, będącą częścią zdemobilizowanego Okręgowego Szpitala Koni nr 4³⁶.

Kadra Okręgowego Szpitala Koni nr 4 składała się z komendanta i jego drużyny oraz dwóch oddziałów: szpitalnego i szkolnego. Jej komendantem pozostał dotychczasowy komendant szpitala – mjr lek. wet. K. Bortnowski (niebawem awansowany do stopnia podpułkownika), zajmujący to stanowisko do końca 1924 r., po czym w lutym 1925 r. kolejnym komendantem Kadry został mjr lek. wet. E. Świecki³⁷. Odpowiednią informację w tej sprawie zawierał rozkaz dzienny Kadry Okręgowego Szpitala Koni nr 4 z 21 lutego tegoż roku podpisany po raz pierwszy przez wspomnianego oficera: „Z rozkazu M.S.Wojsk. w dniu dzisiejszym objąłem obowiązki K-ta K.O.S.K. nr IV”³⁸. Po zakończeniu całego procesu pokojowej reorganizacji służby weterynaryjnej w OK IV Łódź, obsadę personalną omawianej Kadry Okręgowego Szpitala Koni nr 4 przedstawia poniższa tabela (wszyscy wymienieni w niej oficerowie należeli do Kadry, będącej dla nich oddziałem macierzystym).

Głównymi zadaniami Kadry w okresie pokoju było prowadzenie ewidencji całego personelu służby weterynaryjnej na obszarze okręgu oraz bieżącego rejestru personelu weterynaryjnego w formacjach wojskowych, jak również kierowanie procesem szkolenia personelu służby weterynaryjnej w jednostkach stacjonujących na obszarze okręgu. W celu praktycznego szkolenia Kadra zajmowała się leczeniem i podkuwaniem koni przysyłanych z tych formacji

³⁵ CAW, Oddział I Sztabu Generalnego, sygn. I.303.3, t. 124. Organizacja służby weterynaryjnej z 30 VIII 1921 r.; M. Cieplewicz, *dz. cyt.*, s. 165; K. Czernielewski, W. Jarno, *dz. cyt.*, s. 201.

³⁶ CAW, DzRD OGL, Rozkazy z 1921 r.

³⁷ CAW, DzRD OK IV Łódź, Rozkazy z lat 1921–1924.

³⁸ CAW, OSK4, sygn. I.350.120, t. 3. Rozkaz dzienny nr 43 z 21 II 1925 r.

wojskowych, które nie posiadały własnego personelu służby weterynaryjnej, jak również szkoliła podkuwaczy koni na poziomie podstawowym (aby zostać majstrem podkuwaczem trzeba było odbyć szkolenie w Centralnej Szkole Podkuwaczy). Kadra Okręgowego Szpitala Koni nr 4 – podobnie jak i inne kadry szpitali koni – posiadała w swych magazynach zapas materiału lekarsko-weterynaryjnego niezbędny w razie mobilizacji dla rozwinięcia się w okręgowy szpital koni, jak również dla wystawienia przewidzianych planem mobilizacyjnym polowych zakładów weterynaryjnych³⁹.

Tabela 3

Obsada personalna Kadry Okręgowego Szpitala Koni nr 4 w Łodzi, styczeń 1922 r.

Stanowisko	Etat	Personalia
Szefostwo Weterynarii w Dowództwie OK IV Łódź		
Szef Weterynarii	plk lek. wet.	ppłk lek. wet. Maksymilian Kowalewski
Referent I	plk lek. wet.	mjr lek. wet. Jan Piotrowski
Referent II	mjr lek. wet.	kpt. lek. wet. Eugeniusz Świecki
Kadra Okręgowego Szpitala Koni nr 4		
Komendant Kadry	plk lek. wet.	mjr lek. wet. Kazimierz Bortnowski
Oficerowie odkomenderowani do jednostek wojskowych na stanowisko naczelnego lekarza weterynarii pułku lub dywizjonu		
7 Pułk Artylerii Polowej	mjr lub kpt. lek. wet.	kpt. lek. wet. Ignacy Goldman
10 Pułk Artylerii Polowej	mjr lub kpt. lek. wet.	por. lek. wet. Piotr Ajlikow
26 Pułk Artylerii Polowej	mjr lub kpt. lek. wet.	kpt. lek. wet. Jan Seroczyński
4 Pułk Artylerii Ciężkiej	mjr lub kpt. lek. wet.	kpt. lek. wet. Józef Porzycki
4 Pułk Strzelców Konnych	kpt. lek. wet.	por. lek. wet. Hieronim Puczniewski
4 Dywizjon Taborów	kpt. lek. wet.	por. lek. wet. Józef Szymański

Źródło: CAW, Dziennik Rozkazów Dowództwa OK IV Łódź, Rozkaz tajny nr 6 z 21 I 1922 r.

Zachowane częściowo rozkazy dzienne komendanta Kadry Okręgowego Szpitala Koni w Łodzi z lat 1923–1926 zawierają praktycznie te same informacje, co wspomniane wcześniej rozkazy z 1920 r. Są więc w nich wiadomości na temat oficerów wyznaczonych danego dnia do pełnienia obowiązków oficera dyżurnego, o przybyciu koni na leczenie i ich odsyłaniu po wyleczeniu, o zabiegach leczniczych koni zaplanowanych na dany dzień, o obowiązkowych kąpielach dla żołnierzy, o nabożeństwach w których winni uczestniczyć wszyscy żołnierze wolni od służby, czy o pogadankach z okazji ważnych rocznic wojskowych i państwowych⁴⁰. Niestety, podobnie jak w odniesieniu do okresu wcześniejszego, także i po 1921 r. posiadamy ograniczone dane o obsadzie personalnej Kadry Okręgowego Szpitala Koni nr 4. Jedyne pełniejsze informacje na ten temat pochodzą z *Roczników Oficerskich* z 1923 i 1924 r.

³⁹ M. Cieplewicz, dz. cyt., s. 164–165.

⁴⁰ CAW, OSK4, sygn. I.350.120, t. 2. Rozkazy dzienne z lat 1923–1924.

Tabela 4

**Obsada Kadry Okręgowego Szpitala Koni nr 4 w Łodzi w 1923 i 1924 r.
wraz z miejscem odkomenderowania**

Wyszczególnienie	Rok 1923	Rok 1924
Oficerowie zawodowi – lekarze weterynarii	ppłk Maksymilian Kowalewski – szef Weterynarii OK IV Łódź ppłk Kazimierz Bortnowski – komendant Kadry mjr Jan Piotrowski – Dowództwo OK IV Łódź mjr Eugeniusz Świecki – Dowództwo OK IV Łódź kpt. Jan Seroczyński – 26 Pułk Artylerii Polowej kpt. Piotr Ajlikow – 10 Pułk Artylerii Polowej kpt. Józef Szymański – 4 Dywizjon Taborów por. Hieronim Puczniewski – 4 Pułk Strzelców Konnych por. Józef Wiślicki – 26 Pułk Artylerii Polowej por. Julian Kapliński – 7 Pułk Artylerii Polowej por. Józef Wróblewski – 10 Pułk Artylerii Polowej	płk Maksymilian Kowalewski – szef Weterynarii OK IV Łódź ppłk Kazimierz Bortnowski – komendant Kadry ppłk Jan Piotrowski – Dowództwo OK IV Łódź mjr Eugeniusz Świecki – Dowództwo OK IV Łódź mjr Stanisław Konkiel – 4 Pułk Artylerii Ciężkiej kpt. Piotr Ajlikow – 10 Pułk Artylerii Polowej kpt. Józef Szymański – 26 Pułk Artylerii Polowej kpt. Hieronim Puczniewski – 4 Pułk Strzelców Konnych kpt. Józef Wiślicki – 6 Pułk Artylerii Polowej kpt. Julian Kapliński – 7 Pułk Artylerii Polowej kpt. Marian Hand – 25 Pułk Artylerii Polowej por. Stanisław Górski – 26 Pułk Ułanów por. Konrad Maciejowski – 10 Pułk Artylerii Polowej
Oficerowie zawodowi – podlekarze weterynarii	por. Teodor Jagiełłowicz – Akademia Medyczna we Lwowie	por. Teodor Jagiełłowicz – 4 Pułk Ułanów
Oficerowie zawodowi – medycy weterynarii	por. Marian Hand – 25 Pułk Artylerii Polowej, odesłany do Akademii Medycznej we Lwowie por. Stanisław Górski – Akademia Medyczna we Lwowie	–

Źródło: *Rocznik Oficerski 1923*, Warszawa 1923, s. 1385; *Rocznik Oficerski 1924*, Warszawa 1924, s. 1260.

Rok 1925 przyniósł poważne zmiany w strukturze służby weterynaryjnej, gdyż rozkazem MSWojsk. z 24 maja rozwiązano istniejące dotychczas Szefostwo Weterynarii w Dowództwie OK IV Łódź, nowym organem kierowniczym tej służby na szczeblu okręgowym został naczelny lekarz weterynarii OK IV

Łódź⁴¹. Drugą istotną zmianą było ponowne utworzenie na bazie istniejącej dotychczas Kadry – Okręgowego Szpitala Koni nr 4 (mieścił się nadal w tym samym miejscu, tj. przy ul. Południowej 59). Szpital – podobnie jak wcześniej Kadra – składał się z komendanta i jego drużyny oraz dwóch oddziałów: szpitalnego i szkolnego. Stanowisko komendanta szpitala objął – dotychczasowy komendant Kadry – mjr lek. wet. E. Świecki, który kierował nim do 26 sierpnia 1926 r., kiedy to szpital został rozformowany (ostatni rozkaz komendanta szpitala ukazał się 18 sierpnia)⁴². Jego likwidacja miała związek z kolejną reorganizacją służby weterynaryjnej, w ramach której 1 czerwca 1926 r. rozformowano wszystkie Komendy Uzupełnień Koni (na obszarze OGL mieściły się one w Częstochowie, Łodzi i Skierniewicach), ich czynności zaś przejął Oddział Ogólny sztabu Dowództwa OK IV Łódź. Następnie z dniem 26 sierpnia rozformowano Okręgowy Szpital Koni nr 4 w Łodzi⁴³, choć oczywiście służba weterynaryjna w OK IV Łódź – podobnie jak w innych okręgach – funkcjonowała nadal, ale już w zmienionych ramach organizacyjnych.

Warto tu dodać, że w 1929 r. wprowadzono kolejną organizację służby weterynarii, w myśl której przemianowano stanowisko okręgowego naczelnego lekarza weterynarii na szefa weterynarii okręgu, zaś dotychczasowi lekarze weterynarii w formacjach bądź garnizonach (wraz ze swym personelem pomocniczym) utworzyli odrębne jednostki organizacyjne omawianej służby zwane ambulatoriami weterynaryjnymi formacji względnie garnizonu (w części jednostek wojskowych istniały także kuźnie wojskowe). W przypadku łódzkiego garnizonu, etatowy lekarz weterynarii występował w 28 i 31 Pułku Strzelców Kaniowskich, w 10 Pułku Artylerii Polowej (od 1932 r. nosił nazwę 10 Pułku Artylerii Lekkiej), w 4 Pułku Artylerii Ciężkiej oraz w 4 Dywizjonie Taborów. W tym kształcie organizacyjnym służba weterynaryjna w łódzkim garnizonie przetrwała do wybuchu II wojny światowej⁴⁴.

⁴¹ Stanowisko naczelnego lekarza weterynarii istniało do 1 IV 1929 r., kiedy to ponownie utworzono Szefostwo Weterynarii OK IV Łódź.

⁴² CAW, OSK4, sygn. I.350.120, t. 3. Rozkazy dzienne z sierpnia 1926 r.; DzRW OK IV Łódź, Rozkazy z lat 1921–1926; Oddział I Sztabu Generalnego, sygn. I.303.3, t. 124. Organizacja służby weterynaryjnej z 24 V 1925 r.; W. Jarno, *dz. cyt.*, s. 121–124; K. Czernielewski, W. Jarno, *dz. cyt.*, s. 201–202.

⁴³ CAW, DzRW OK IV, Rozkaz nr 64 z 13 IX 1926 r. oraz Rozkaz tajny nr 16 z 7 V 1926 r.

⁴⁴ CAW, Oddział I Sztabu Generalnego, sygn. I.303.3, t. 124. Rozkaz o wprowadzeniu w życie organizacji służby weterynaryjnej z 19 IX 1929 r. i Tymczasowa instrukcja służby weterynaryjnej z 26 IX 1938 r.; W. Jarno, *dz. cyt.*, s. 195–196; K. Czernielewski, W. Jarno, *dz. cyt.*, s. 202.

Military hospital for horses in Lodz in the years 1918–1926

The article describes the history of the military hospital for horses in Lodz, which existed in the years 1918–1926. The hospital was created in November 1918 on the basis of a German hospital for horses, which existed in Lodz during the First World War. The first commander of the Military Hospital for Horses in Lodz was Cpt. veterinarian Stanisław Iwaszkiewicz, appointed to this post in March 1919. The second commander of this hospital was major veterinarian Kazimierz Bortnowski, occupying this post from the summer of 1921 until the end of 1924 (in the meantime promoted to lieutenant colonel). The last commander was major veterinarian Eugene Świecki, who managed the work of this hospital from February 1925 to the time of liquidation of the hospital in August 1926. The sick horses were treated in this hospital and afterwards healthy horses could return to military units. It was a very important task because in the years of the Second Republic almost all the military transport was based on horses. For this reason a good condition of these animals largely affected the ability of a combat army.